

A MAGYAR MŰVELŐDÉS FEJLŐDÉSE S ÉSZAKI KAPCSOLATAI.

— Két beszéd. —

I. Magyarország világtörténeti hivatása és kultúrája.

Stockholmban, 1930 április havában tartott beszéd.

Ha önök északi őrhelyükről, skandináv hazájukból eltekintenek a kontinentális Európa felé, alant, délkeletre a szenvedés egy zugolya tűnik szemükbe, egy távoli ország és egy tragikus sorsú nemzet: a magyar. Svédország is élt át hősies történelme folyamán nehéz válságokat és végzetterhes időket; keleti szomszédja állandó veszedelem, akár a cárizmus, akár a bolsevizmus formájában; mégis szinte hihetetlennek tetszhetik önök előtt az az állítás, hogy Magyarország léte, több mint ezeréves multja során, mondhatni állandón fenyegetve volt, s egyetlen század sem tűnt le a nélkül, hogy «a lét és nem lét» kérdése elé ne állította volna. Oly országokban, hol az állam fönnállása egészen természetes, önmagától értetődő, rettenetes sorsnak látszhatik, ha egy nemzet folyvást mintegy ostromolt várban él, folyvást aggódni és küzdeni kénytelen pusztá léteért. S ez a kemény próbára tett nép folytonosan nagy erőfeszítéseket tett kultúrája fejlődéséért, műalkotások létrehozása érdekében, s hogy egyetemeket és könyvtárakat állítson, melyek többször szétrombolva, ismét helyreállíttassanak. Mert a magyarság beleszokott veszélyeztetett helyzetébe; sohasem csüggedt el, hanem mindig újra elleneszegült a kegyetlen sorsnak, politikai küzdelmeit kulturális törekvésekkel nemesítette meg, s politikai és gazdasági nyomorúságát a szellem erejével törekedett megszépíteni, — ezért neveztem tragikus nemzetnek.

A rög szeretete, a hazai földhöz való ragaszkodás oly erős nálunk, hogy minden magyar ember blasphemiának venné, ha valaki azt merné állítani, hogy Álmos és Árpád

vezéreink, akik népüket a Fekete-tenger partjairól a mai Magyarországba vezették, a honfoglalás idején, mikor a magyarok Európában megtelepültek, a hazát rosszul választották meg. Pedig nem lehet tagadni, hogy a Kárpátok völgykatlana, melyek bércei a Duna és Tisza vidékét övezik, az a része Európának, ahol a Középeurópát délről és keletről fenyegető veszélyek felgyülemlettek, s amely — természeti határok híján — Nyugat felé is nyitva áll. A népvándorlás fő népei, mint a nyugati és keleti gótok s a longobardok, mielőtt tovább merészkedtek nyomulni a Balkán-, az Appennini- vagy Pyrenäi-félszigetre, tanyát ütöttek itt, de nem tartották eszélyesnek, hogy itt települjenek le állandóan. A hunok és avarok ugyan Magyarország központját, a Duna-Tisza vidékét választották birodalmuk központjául, de győzelmeik mellett sem tudták itt fenntartani hatalmukat, még Atilla hősi alakja sem volt képes e földön állandó birodalmat alapítani. Ide jöttek a magyarok Árpád vezérlete alatt a IX. század végén; ő legyőzte a néptörmelékeket, melyek régebbi államalakulatokból itt megmaradtak, s népével minden időkre megszállotta a Duna és Tisza partjait. Majdnem egy századig úgy látszott, hogy a magyarok is azon a módon folytatják életüket, mely a hunoknak s avaroknak vesztüket okozta; a X. század folyamán ők is rablókalandokkal portyázták végig Közép- és Nyugat-Európát, ami szétmorzsolódással és elvérezéssel fenyegette őket. A X. század végén azonban áthatotta a nemzet vezéreit a hit, hogy a nemzetnek külső terjeszkedés helyett benső erőgyűjtésre van szüksége. A nagy fordulat Géza fejedelem alatt köszöntött be; ő készítette elő a kereszténység föl vételét, melyet azután Szent István fejezett be. Ő emelte országát királyságra, de koronáját nem Kelet és Nyugat birodalmaitól, nem a német vagy byzanci császár kezéből vette, hanem egy lelki hatalom képviselőjétől, II. Silvester pápától, s ezzel elkerülte, hogy a német vagy a byzanci császárság hűbéresévé tegye az országot. Hogy ez az előrelátás mennyire helyénvaló volt, kitűnik abból, hogy a XI. században a németek, a Saliak hatalmas császári háza idején, a XII-ben pedig a byzanci császár, a harcias Komnenos Emanuel, fegyverrel akarták meghódítani az országot. Mindkét

kísérlet megghiúsult, de így is erős megrázkódtatását jelentették Magyarország önállóságának. Ami egyrészt a nyugati és keleti gótoknak, továbbá a longobardoknak, másrészt a hunoknak és avaroknak nem sikerült, hogy t. i. a Kárpátok völgykatlanában államot alkossanak, azt véghezvitték a magyarok, az Árpádok alatt, a XI., XII., XIII. században, mert államalkotó és -fenntartó erő élt bennök, ami nem volt meg azokban a számosabb és hatalmasabb tömegekben. Politikai tehetségén és katonai erényein felül a nemzet ezt főképp a kultúra iránti fogékonyságának köszönhette, mely képessé tette arra, hogy Európának középkori népcsaládjai közé egyenlő joggal léphessen be. A XI. század végén misszionáriusok jöttek az országba, főképp Itáliából, de Németországból is; eljött a középkor nagy civilizátora, a Benedek-rend, később a premontreiek és ciszterciek, a franciskánusok és dominikánusok, azon korban a kultúra hatalmas terjesztői, s átítták a magyar nép tömegeit a középkor keresztény kultúrájával. A keletrómai egyház is megkísérelte a behatolást, de ezek a szörványos kísérletek nem vertek gyökeret a magyar népben, úgy hogy a protestantizmus nagy mozgalmaig a magyarság egységesen a római egyház hívének vallotta magát. Magyarország művelődési iránya ezzel nyugati maradt, míg délkeleti szomszédaink, a szerbek és románok, szellemi orientációja byzanci-keleti volt. Ez időben emelkedtek román székesegyházaink Székesfehérvárott, Esztergomban, Pécssett; zárdák épültek, apátságok, klastromi iskolák; városok is, melyekben megkezdődött a polgári élet és szorgalom, a kereskedés és ipar. A nép és kultúra ezen kezdődő felvirulását a XIII. század közepén megszakította a mongolok szörnyű betörése, akik elpusztították az országot, egész vidékek lakosságát lemészárolták, úgy hogy e csapás megszűntével az ország néptelen maradt. Magyarország világtörténeti hivatása egyrészt abban állott, hogy az európai kultúra küszöbén Kelet pusztító hordái ellenében őrt állott, ami a Nyugatnak védelmet, nekünk azonban állandó vérvesztést jelentett. Már a XI. és XII. században is sokat szenvedett az ország keleti része a besenyők és kunok folytonos beütéseitől, mire a XIII-ban a mongolok, a XIV-

ben pedig a törökök törtek be, úgy hogy a támadások e crescendója világosan mutatja, mennyire kitéve maradt az ország a népvándorlás lezajlása után is Keletnek és Délnek, hogy valósággal élő bástyafala volt a kereszténységnek, amint ezt a középkor végén kifejezni szokták.

Ez időben a kereszties hadak jelentették azt a szellemi áramlatot, mely egész Európát magával ragadta. Ez az egész Európát átható mozgalom úrrá lett a magyar lélek fölött is, nemzetünk is küzdött a szentföld visszafoglalásáért Szent László s kivált II. Endre hadjárataiban. Később is mindig rá fogok mutatni előadásom során arra a jelentős tényre, hogy az európai nagy eszmeáramlatok, mint a humanizmus és a renaissance, a reformáció és ellenreformáció, barok és rococo, klasszicizmus és romanticizmus, mindig elértek Magyarországra s éreztették termékenyítő hatásukat, tovább délkeletre azonban csak szórványosan jutottak el, miből világos, hogy Magyarország délkeleti határai a legújabb idő-kig egyúttal a voltaképeni európai műveltség területének is határai voltak.

Előbb azonban újra fölvenném történeti visszapillantásom fonalát, s jelezni kívánom, hogy a XIV. század elején a nemzeti uralkodóház, az Árpádok dinasztíája, melynek vezérlete alatt foglalták el őseink a hazát s azt valóságos európai állammá fejlesztették, szerencsétlenségünkre kihalt. Különös véletlen, hogy egypár évtizeden belül kihalt Ausztriában a Babenbergekek nemzeti dinasztíája, nálunk az Árpádok törzse, Csehországban a Przemyslidáké, Lengyelországban a Piastok, mi e négy monarchikus államban nagy válságokkal járt. Nálunk is a zavarok évtizede következett, s ez alatt a francia Capet-dinasztia egy mellékága, az Anjouk, mely Nápolyon át jutott Magyarországra s nőágon az Árpád-házból sarjadt, foglalta el a trónt. A nápolyi Anjouk olasz szellemi és gazdasági kultúrát hoztak magukkal; pompás rezidenciát építettek Visegrádon, mely a XIV. században Kelet-Európa politikai és társadalmi központja lett, hol francia udvari életet és szokásokat ápoltak, s messze földön híres lovagi tornákat rendeztek. Ez időben már a gótika hatotta át az országot. Erzsébet királyné, Róbert Károlynak, a di-

nasztia alapítójának hitvese, a lengyel Piastok házából eredt; ő építtette a kassai dómot, a gót székesegyházak gyöngyét Kelet-Európában. Ez volt ezen országokban az egyetemek alapításának kora. A luxemburgi IV. Károly alapította 1348-ban a prágai egyetemet, az első studium generalet német földön; őt követte 1364-ben Nagy Kázmér a krakkói, 1365-ben Rudolf a bécsi, 1367-ben a mi Nagy Lajosunk, a második Anjou-uralkodó, a pécsi egyetem alapításával. A főiskola látogatott volt és így sokat tett a magasabb műveltség kifejlesztésére. Nagy Lajos alatt, a század második felében érte el általában a magyar birodalom állami helyzetének csúcspontját, s vált belőle Kelet-Európa vezérlő nagyhatalma.

Sokszor úgy tetszik, mintha a történelem keresve keresné a rikító ellentéteket s az éles csattanókat. Éppen mikor Magyarország ereje és virulása teljében állott, a XIV. század második felében, akkor jelent meg Európában az a merőben hódításra vágyó nép, mely a magyar hatalmat három század leforgása alatt szétzúzta, a török. Európában való megjelenésük, a Balkán-félsziget leigázása Matapan-foktól, Görögország legdélibb csúcsától kezdve a Duna vonaláig, előnyomulásuk Középeurópa felé, Magyarországon át Bécs kapujáig, nem tartozott a világtörténelem azon hatalmas folyamatai közé, melyek, habár véren és nyomorúságon keresztül, mégis előbbre vitték az emberiséget a haladás tövises útján. Nemzetek és kultúrák tiportattak el, de minden haszon nélkül, mert az ozmán birodalom Európában hirtelen összezsugorodott, s nem maradt utána, csak romok és tenger szenvedés emlékezete. Magyarország végzete az volt, hogy vérezzen e hatalom csapásai alatt, hivatása pedig, hogy azt feltartóztassa. Igen, a török hódítás volt az a nagy világtörténeti esemény, mely Magyarország sorsát a mai napig eldöntötte. Nem akarnék félreértetni, azért sietek hozzátenni, hogy talán sohasem volt rá példa, hogy két nép oly tökéletesen elfeledte volna korábbi ellentéteit, mint mi magyarok és a törökök. Szabadságharcaink vezérei, II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos, a Habsburg-hatalom, a régi ausztriai imperializmus elől Törökországban találtak barátságos befogadásra és olta-

lomra. Az 1877—78-i orosz-török háború alatt az egész magyarság rokonszenve a törökök oldalán volt, annyira, hogy a magyar ifjúság Plevna hős védőjét, Osman pasát, díszkarddal tisztelte meg, amit Abdul Aziz szultán Mátyás király budai könyvtára maradványainak visszaadásával köszönt meg. Legutóbb a világháborúban vállvetve küzdtek magyar és török hadtestek Oroszország terjeszkedési vágya ellen. De bár hangsúlyozom a mai Magyar- és Törökország közt fennálló őszinte barátságot, tisztán történeti szempontból nem tagadhatni, hogy a szerencsétlenség, melyet a török hódítás ránk zúdított, nem ért véget Magyarország felszabadításával. Ellenkezőleg: mai napig tartanak az utófájdalmak, mert a magyarság az évszázados küzdelmekben csaknem elvérzett, lélekszáma ijesztően megfogyatkozott, nemzeti vagyona megsemmisült, s így meggyöngülten nem tudta megőrizni állami önállóságát az osztrák központosító törekvésekkel szemben. Végzetes tett volt idegen nyelvű gyarmatosok letelepítése az elnéptelenedett országban, mert ezek a XIX. században, a nemzeti érzés ébredésekor, önálló nemzetiségekké tömörültek s megbolygatták Magyarország egyseges nemzeti jellegét.

Mint említettem, a törökök éppen abban az időpontban jelentek meg Európában, mikor Magyarország ereje teljében mint nagyhatalom állott a Balkán küszöbén, mint oly nagyhatalom, melyhez hozzátartoztak Bosznia, Szerbia, Oláhország és Bulgária mint melléktartományok némi hűbér-szerű kapcsolatban. A törökök előnyomulása gyors volt. 1357-ben, Urkan szultán alatt keltek át a Hellespontuson s hatalmukba kerítették Gallipolit; 1361-ben elfoglalták Drinápolyt, s négy évvel utóbb Murad szultán az ázsiai Brussából ebbe a városba tette át székhelyét. Először Bulgáriára csapott le a bárd, hol az uralkodó családban levő visszavonás jó alkalmat nyújtott a hódítónak a beavatkozásra egy oly ország belső ügyeibe, melynek ereje meg volt oszolva. 1389-ben a szerbek szenvedtek nagy vereséget Rigómezőn. Bulgária meghódítását betételte fővárosuk, Tirnovo elfoglalása 1389-ben. Úgy látszik, Nagy Lajos érezte, mily veszélyt jelent Magyarországra a török hatalom áttérjedése Európába, s

hadat vezetett Bulgária megmentésére. Történeti források híján nem láthatni tisztán e harcok terjedelmét és eredményeit, nagyjában szerencsésen folyhattak ; e győzelmek emléke valószínűleg a máriazelli búcsújáró templom alapítása is, habár mind e diadalok csak részleges sikert jelentettek. Döntő mérkőzésre Lajos nem fogta össze birodalma erejét. Érdeklődését a lengyel trónöröklés s itáliai hadjáratai is igénybe vették, erejét szétforgácsolta, s elmulasztotta az alkalmas időpontot, mikor a veszedelmes tüzet el lehetett volna nyomni, mikor a törökök aránylag még gyöngék voltak, Magyarország pedig viszonylag erős.

Őt a trónon leányának férje követte, luxemburgi Zsigmond, a későbbi német császár. Sokoldalú, életrevaló, a kultúra iránt fogékony férfi, aki 1389-ben Ó-Budán egyetemet alapított, mely a konstanzi zsinaton nem kevesebb mint hat tanára által volt képviselve, s mely theologiai, jogi és bölcséleti tanárok mellett orvosiakkal is dicsekedett. Mint törvényhozó is jelentékeny volt. Legtöbbet diplomata ügyessége ért benne, melynek segélyével ismételten általános európai megoldásokat tudott előkészíteni. Nemzetközi vállalatai közül különösen kettő méltó említésre. Egyrészt sikerült neki több királyságot közös megmozdulásra bírni a török ellen, másrészt elérte, hogy a konstanzi zsinat az egyházszakadást kiküszöbölje. Egyházpolitikája eredményes volt, a lovagi seregek azonban, melyeket 1396-ban Nikápoly mezein összegyűjtött, Bajazid szultán által fölmorzsolattak. Veje, Habsburg Albrecht alatt tovább folyt a harc, a király maga is a háborúban esett áldozatául a pestisnek.

Kiskorú fia, V. László s az ellenkirály, I. Ulászló alatt végre a XV. században megjelent a végszükségben a megmentő : a Hunyadiak hősi nemzetsége ; János, az atya, ki egy ideig az ország kormányzója is volt, s fia, Mátyás, akit királlyá választottak, két emberöltőn át megállást parancsoltak a töröknek. A várnai döntő ütközetben ugyan II. Murad szultán legyőzte a magyarokat, s Ulászló király is a csatateréren veszett, de a Kárpátok, a Duna és Száva vonala, Magyarország tulajdonképeni határai, a század egész folyamán épen maradtak. Mohamed szultánnak, aki 1453-ban elfoglalta

Konstantinápolyt, támadása Hunyadi Jánossal szemben az ország akkori végvára, Nándorfehérvár alatt összeomlott. Nem sokkal utóbb Hunyadi is meghalt a táborban, pestisben, de rövid ideig tartó zavarok után nagyműveltségű fia követte, akit humanistái Corvin Máttyás néven magasztaltak. A Hunyadiak kora egyike művelődéstörténetünk fénykorainak. Már Hunyadi János elkísérte Zsigmond császárt olasz útján s így megérintette a renaissance szellemi áramlata. Barátja, Vitéz bíbornok, nagyműveltségű férfi volt, aki, mint Vespasiano da Bisticci beszéli, jelentős könyvtárt gyűjtött össze; órá bízta az öreg Hunyadi fiának, Máttyásnak nevelését. János építtette Vajda-Hunyad várát kései gót stílusban, a legszebb lovagvárak egyikét Kelet-Európában. Máttyás, kivált mióta Aragoniai Beatrix nápolyi királynőt feleségül vette, egy olasz renaissance-fejedelem udvari életét élte, külföldi művészeket és humanistákat gyűjtött budai várába, melyet nagyszerűvé építtetett át; Vitéz bíbornok buzdítására 1467-ben egyetemet alapított Pozsonyban. Könyvtára, melynek részére a legjobb akkori illusztrátorok dolgoztak, Corvina néven világhírű volt; sajnos, Buda elfoglalása után a törökök szétszórták a világ minden sarka felé, úgy hogy Abdul Aziz szultán a múlt század hetvenes éveiben mindössze 35 codexet tudott visszaadni. Újabban Mussolini nagyszabású gesztussal két codexet adott vissza, s reméljük, a többi kultúrnép is, melynek könyvtáraiban a Corvinából eredő könyvek találhatóak, vissza fogja azokat juttatni hozzánk.

Máttyás halála után két nemzedéken át a Jagello-ház ült a magyar trónra; II. Ulászló és II. Lajos. Politikai tekintetben a hanyatlás kora az övék, a szellemi áramlatok azonban, melyek Máttyás alatt kifejlődtek, egy ideig még tovább tartottak; az átmeneti időben kivált Bakócz bíbornok volt bőkezű pártfogója a művészeteknek. II. Lajos alatt ránk szakadt a nagy katasztrófa. Ő maga, az ország szellemi és politikai vezéreivel együtt, elesett Mohács mezején, 1526-ban.

E szörnyű szerencsétlenség súlya alatt összeroppant a középkori magyar birodalom mint keleteurópai nagyhatalom, s a nemzet — mint ezt a kettős királyválasztás jelképezi — kétfelé szakadt. A nyugati rész, Dunántúl és a Felvidék,

tovább is ellenállnak a töröknek s Habsburg Ferdinándhoz csatlakoztak, őt választották királlyá. A keleti fél, Erdély a Tiszavidékkel, kívül estek minden lehető európai segítség körén, viszont annyira beleestek a török hatalmi körébe, hogy kénytelenek voltak a törökkel megegyezve keresni megélhetési lehetőséget. E keleti rész Szapolyai Jánost emelte pajzsára, mint nemzeti királyt, aki aztán hűbéresi viszonyban állt a győztes II. Szolimán szultánhoz. Szapolyai halála után a török 1541-ben elfoglalta Budát, s az ország közepéből, főleg a Duna-Tisza vidékéből török tartományt formált; a keleti részeket mintegy hűbérképen meghagyta Szapolyai s egy lengyel királynő fiának, János Zsigmondnak a kezén. Így keletkezett a középkori magyar birodalom keleti részéből az újkor küszöbén az erdélyi fejedelemség, fővárosa Gyulafehérvár; ez a kis állam később a harminc éves háborúban Svédország szövetségese volt. A Habsburgok kezén Nyugaton a Dunántúlnak egy része maradt, s azonfelül a felvidék; e részt az erdélyi fejedelemséggel ellentétben magyar királyságnak nevezték, s új fővárosa Pozsony volt. Az ország középrészén ázsiai kulturátlanság terpeszkedett; a habsburgi országrészen a katolicizmus s az olasz-délnémet kultúra lépett előtérbe, viszont Erdélyben s a hozzátartozó keleti megyékben a protestantizmus uralkodott.

A török fennhatóságnak ez a kikerülhetetlen elismerése azonban korántsem jelentette Erdélyre nézve azt, hogy elszakadt volna az európai államrendszertől s az európai kultúrközöségtől. A kis állam protestáns jellege hozta magával, hogy Erdély a protestáns északkal, Észak-Németországgal, Svédországgal, Hollandiával keresett összeköttetést. Egészen magától értetődő volt, a politikai helyzet s a fejlődés iránya hozta magával, hogy mikor 1618-ban Németországban a nagy vallásháború kitört, Erdély mindig a protestáns hatalmak, előbb Cseh-, aztán Svédország oldalán avatkozott bele. Nyugat-Magyarország, a királyi Magyarország, földrajzilag és államilag annyira a Habsburg-imperium hatalmi körébe tartozott, hogy a harminc éves háborúban Ausztria-Spanyolország oldalán kellett küzdenie; az egész nemzet rokonszenve azonban Erdéllyel volt, mely nem csupán a protestantizmus,

hanem egyúttal a nemzeti gondolat öreül lépett föl. Mindenestre mélységes tragikum rejlik abban, hogy Nyugat- és Kelet-Magyarország, a török hódítóval szemben, egymás ellen volt kénytelen hadakozni. Erdélynek a harminc éves háború tartama alatt két fejedelme volt: Bethlen Gábor és I. Rákóczi György. Az előbbi és Gusztáv Adolf svéd király két nővért vettek feleségül a Brandenburgi-házból: Katalint és Mária Eleonorát; ezáltal a Bethlen- és a Wasa-ház sógorságba kerültek, s oly családi kapocs létesült, mely Svédország és Erdély politikai viszonyára is kihatott. I. Rákóczi György azonban a harminc éves háború sorsdöntő éveiben, 1644- és 45-ben, Torstenson oldalán küzdött. Az erdélyi fejedelemség ezen északi-protestáns kapcsolatának természetes következménye volt, hogy Bethlen Gábor gyulafehérvári udvarába oly tudósokat hívott, mint Alstaed, Basire, Bisterfeld, Opitz, Piscator, s ott segélyükkel főiskolát alapított, azonfelül ösztöndíjak útján utat nyitott az erdélyi ifjak előtt a protestáns egyetemek látogatására. Utóda, I. Rákóczi György viszont főkép a sárospataki iskolát viselte szívéen, mely Magyarországnak északkeleti, akkor politikailag Erdélyhez kapcsolt részében feküdt. Sárospatakon is kiváló külföldi protestáns tudósok működtek, közöttük egy Comenius. Hasonlóképen az erdélyi fejedelemség területén állt fenn — a protestáns egyház és Debrecen város támogatásával — a debreceni főiskola. E három főiskola: a gyulafehérvári, mely később Nagy-Enyedre költözött, a sárospataki és a debreceni, rányomták bélyegüket a keleti Magyarország művelődésére századokon át, egészen a mai napig, úgy hogy annak ma is szembetűnően protestáns színezete van, s él benne a törekvés a szellemi kapcsolatok ápolására az északi néemetséggel, az angolszász nemzetekkel, továbbá Svédországgal és Hollandiával.

Magyarország Habsburg-katholikus részén is támadt a XVII. században egy nagy kultúrpolitikus és maecenás, Pázmány Péter személyében, aki — a középkori pécsi, óbudai és pozsonyi egyetemek megszűntével — Nagyszombatban a negyedik Studium generalet alapította, melyet 1780-ban Mária Terézia Budára tett át s államosított; ez ma a budapesti egyetem.

Magyarország az itt vázolt nagy események hatása alatt vallási tekintetben bizonyára megoszlott, de ez nem érezte hatását hátrányosan, sőt inkább a magyar szellem gazdagabb és többoldalú kifejlését hozta magával. Magyarországon oly erős a nemzeti érzés, hogy esetleges vallási villongásokat már csírájokban elfojt; hozzá még mai helyzetünk sokkal súlyosabb, mint sem ily versengés fényűzését megengedhetnők magunknak. A nyomorúság mai korában, mely a trianoni béke következménye, a katolikus és a protestáns magyarság egyetértőn és egyöntetűn áll egymás mellett, egyetlen szent akarattól áthatva, attól, hogy a katolikus Nyugat-Magyarország és a protestáns keleti rész szellemi erői egyesüljenek és eltérő színezetű kultúrájuk által minél gazdagabbá fejlődjék Csonka-Magyarország szellemi ereje.

A nyugati országrész vezetői abban a reményben csatlakoztak a Habsburg-házhoz, hogy ez a hatalmas dinasztia, mely egyszerre uralkodott Német- és Spanyolországban, Magyarországot nemcsak megvédheti a török ellen, hanem igája alól fel is szabadíthatja. A három első Habsburgnak, I. Ferdinánd-, Miksa- és Rudolfnak nem nyílt erre alkalma, a következő három, II. Mátyás, II. és III. Ferdinánd, pedig sokkal jobban el volt foglalva a harminc éves háborúban, semhogy erejük maradt volna egy nagy vállalkozásra az oszmán birodalom ellenében. Közben a törökök folyvást előbbre tolták határaikat a szerződésileg megállapított békeidőben is, úgy hogy a XVI. század hatvanas éveiben az egykori Magyarországból északon, délen és keleten csak egy keskeny csík maradt meg. Az alföld, az ország közepe, egészen meg volt szállva, s a magyarság hátraszorult a Kárpátok lábának hegyes vidékeire. Engedjék meg itt, hogy szíves figyelmüket egy példátlanul álló történeti tényre irányítsam. A magyar állam területe az utóbbi 230 év alatt tökéletesen megváltozott: a síkság, mely — az ország szívében — most a trianoni csonka országot teszi — akkor egészen török kézen volt, mint az oszmán birodalom tagja; Nyugat- és Felső-Magyarországot ellenben Erdéllyel egyetemben — mely a törökvilágban a Habsburgok Magyarországa és az erdélyi fejedelemség volt — a trianoni béke vette el tőlünk. Ez a

teljes területváltozás bizonyára történeti és politikai curiosum, de egyúttal legvilágosabb bizonyítéka a magyar történet nagy tragikumának.

A XVII. század folyamán lassanként kimerült a török birodalom életereje. A Köpriliek államférfiúi észjárású nemzetsége még egyszer fel tudta költeni a fellendülés látszatát; 1683-ban a török még egyszer, utóljára, megkísérelte az előnyomulást nyugat felé s megostromolta a Habsburgok székvárosát, Bécsét. A német birodalom és Lengyelország sietett a szorongatott város segítségére, Kara Musztafa nagyvezér kénytelen volt felhagyni az ostrommal, s a szövetségesektől üldöztetve, visszahúzódni Magyarországra. Az átélt veszedelem fölrázta a lelkeket, a siker ösztönzőn hatott, s egy európai koalíció jött létre, mely elbánt a törökkel. E vállalkozás 1686-ban Buda visszafoglalásában érte el csúcspontját, az 1699-i karlovici békében a törökök feladták Magyarországot, a temesi bánság kivételével, mely a XVIII. század elején szintén visszacsatoltatott.

Magyarország így felszabadult ugyan a török járom alól, de minő állapotban volt utána! A folytonos harcok elpusztították az országot, s mikor a török igazgatás az elszegényedett országból nem tudott többé hasznot húzni, az élő emberanyagot hurcolta el s adta el rabszolgául Kelet serailjaiban. S az elvérzett, elszegényedett országnak új ellensége támadt az imperialisztikus Ausztriában. Az osztrák ország-complexumban lassanként polgári és katonai bürokrácia fejlődött ki, mely egy tagadhatatlanul nagyszerű, de alapjában képtelen állami elgondolást állított föl: oly állameszmét, melynek célja az volt, hogy a Habsburgok jogara alatt élő különböző germán, szláv, román és magyar néptörzseket, néptörödékeket vagy nemzeteket egységes birodalomba olvassza. Ragyogó gondolat kétségkívül, egész népeket kódarabokul használni egy óriási birodalom cyclop-építményéhez; de el kellett buknia a népléktan alaptörvényein, mert régi, öntudatos kultúrnépek, minők az északi itáliaiak, lengyelek, a magyarok, magukat természetszerűen öncélnak tekintik, és semmi áron sem nyugodhatnak bele, hogy képzelgő politikai építőmesterek őket pusztá építőanyagoknak használják fel. Pedig ez az

irányzat, ez a törekvés állandó, folytonos, makacs volt ; rejtve maradt, ha az osztrák hatalom külföldi bonyodalmakba bonyolult ; de ha jó alkalom kínálkozott a cselekvésre, akkor nyílt erőszakhoz nyúlt, hogy a magyarság nemzeti önállóságának érzését megtörje. A régi Ausztria ez állandó irányzatához híven a győzedelmes, abszolutisztikus, imperialisztikus «összbirodalom» a törökök kiűzése fejében ellenértékül Magyarország állami önállóságának feláldozását követelte, s el volt szánva, hogy bekebelezi a tervezett összbirodalomba, mint valami tartományt. E politika ellen azonban a nemzet önfenntartási ösztöne fellázadt. Ha azelőtt a török hódítás elleni harc és ellenállás volt a magyar történet vezérmotívuma, most a nemzeti önállóságnak az osztrák központosítási törekvéssel szemben való megvédelmezése lépett előtérbe. Legyen szabad itt egy különbséget hangsúlyoznom. Az alkotmányos új Ausztriával, mely az 1867-i kiegyezés után alakult ki, Magyarország szoros barátságban élt az akkor dualisztikus alapon felépített Osztrák-Magyar Monarchiának keretei között, e kapcsolatot megpecsételte a világháborúban együtt kiontott vér. Imperialisztikus, abszolutisztikus Ausztria alatt mi magyarok azt a centralizáló állami elgondolást értjük, mely háromszázados mult után a XIX. század közepén — 1859-ben Magenta és Solferino, s 1866-ban Königgrätz csatamezőin — összeomlott. Ez a központosító Ausztria az utóbbi századok folyamán főleg négy erőszakos kísérletet tett, hogy Magyarország állami önállóságával leszámoljon. Magyarország részéről sohasem maradt el az ellenállás : a harc hol politikai, hol katonai eszközökkel folyt. Az első ilyen tervszerű kísérlet Lobkowitz államminiszter és Ampringen helytartó által történt, a XVII. század hetvenes éveiben. Ez ellen Thököly bontotta ki a szabadság zászlaját. Az ország visszafoglalása után, a XVII. század kilencvenes éveiben Kolonich bíbornok ismételte meg e próbálkozást. Az ő rendszere ellen II. Rákóczi Ferenc ragadt fegyvert, a XVIII. század elején. Azután az ország mintegy hetven évig békét élvezett ; míg a XVIII. század 80-as éveiben II. József császár föl nem újította e törekvéseket az egységes összbirodalom felállítására ; ezek is megghiúsultak, még pedig a magyarok békés politikai

ellentállásán. Utoljára 1848—49-i szabadságharcunk az orosz beavatkozás folytán a világsi katasztrófával végződött, mely után herceg Schwartzenberg és Bach miniszter még egy kísérletet tettek Magyarország végleges beolvasztására. Ez sem sikerült. De sötét tragikum van abban, hogy államfenntartó erők, melyek békés együttélésre és egymás kölcsönös segítésére voltak hivatva, nem értették meg egymást és sem az egyik, sem a másik nem volt elég erős ahhoz, hogy a maga állameszméjét keresztülvigye. Az osztrák centralizmus sohasem bírta Magyarországot bekebelezni, de a magyar függetlenségi törekvés sem bírt érvényesülni, s ezáltal az utóbbi három századon keresztül állandó feszültség állt elő, a bizonytalanság és benső elégtelenség kellemetlen érzése. A sors végzetes uralma nyilvánul abban, hogy az évszázados harcok tényezői, a törökök, magyarok, osztrákok, a világháború után, melyet vállvetve küzdöttek végig, most legyőzve hasonló szorongattatások közt senyednek. A két nagy történelmi tény, a török háborúk és elnyomó török iga, aztán az osztrák beolvasztási törekvések ismerete nélkül nem lehet a magyar történelmet megérteni: e bensőleg összetartozó katasztrófák okozói nagyrészt a magyar nép tragikumának.

De a XVI. és XVII. század politikai katasztrófái középett csodálatosképen fölvirul a magyar irodalom. A reformáció nagy szellemi áramlata, melyet a külföldi egyetemekről hazakerülő ifjak terjesztettek, példátlanul megtermékenyítette a szellemi életet. Iskolák mellett nyomdák támadtak, éles theológiai viták folytak nemzeti nyelven, költők jelentek meg, mint a hazafias és szerelmi dalmok Balassa, aki nemcsak versében énekelte, hogy nincs szebb e széles föld felett a végbeli harcoknál a török ellen, hanem maga is ilyen harcban esett el. Az ifjabb Zrínyi Miklós, a szigetvári hős unokája, nagy őset nemzeti hősköltevényben dicsőítette, s politikai és katonai prózai iratai is jelentősek. Pázmány Péter, az ellenreformáció vezére, erőteljes, tősgyökeres prózát írt, mely stilisztikai tekintetben ma is mintaszerű. Katholikusok és protestánsok egyaránt hozzájárultak nemzeti nyelvünk felvirágoztatásához. Egészen természetes, hogy a reformáció

és ellenreformáció, melyek a magyar szellemet mélyen átjárták, dél és kelet felé nem hatoltak tovább.

A XVIII. században, a törökök kiűzése után elsötétül a kép. A két békességes évtized alatt, mialatt földjét nem tapodta ellenség, gazdasági téren fellendült az ország, népessége is szaporodott; de nemzeti-művelődési téren hanyatlás állt be. A középsorsú nemesség s a honoráciorosztály latin iskolát végzett, hol nyelvérzéke eltompult, a főnemességet pedig Bécs vonta varázskörébe, ahol olasz, francia és német ízlés uralkodott, s a magyar arisztokrácia elidegenedett honfitársai nyelvétől és erkölceitől. A magyar nyelv e korban csak a nép közé szorult; hanyatlása ellen egyes tudósok emeltek szót, a grammatikus Révai és Verseghy, s az író Kazinczy, akik a nyelvbe új életet akartak önteni, azt megifjítani, megnesemesíteni, alkalmassá tenni az új eszmék kifejezésére.

E közben egy általános iskola-reform vitetett keresztül. A protestánsoknak autonom iskoláik voltak, a katolikus iskolák azonban a piaristák, főként pedig a jezsuiták kezén voltak. Midőn 1773-ban a jezsuita-rend eltöröltetett, iskolái, kollégiumai gazdátlanok maradtak, s ez a körülmény alkalmat adott a hatalma fejlődésében levő államnak, hogy az ország iskolaügyét világi úton reformálja, ekkor először. Magyarország szerencséje, hogy erre a nagy pedagógiai föladatra egy nagyészű férfi hivatott el. Mária Terézia nagy királynő választása ugyanis egy nagyműveltségű magyar hivatalnokra esett, Ürményi Józsefre, aki az újjászervezés nagy művéhez két munkatársat nyert meg, Tresztyánszkyt és Makót. Az első protestáns, német egyetemeket járt, finom elméleti fő, a másik katolikus, a feloszlott jezsuita-rend volt tagja, régi gyakorlati ember a tanítás terén. Ez a három férfiú, a felvilágosodáshoz hajló magasrangú államhivatalnok, a protestáns theoretikus és a katolikus tanítómester, egyesült a haza iránti közös szeretetben egy nagy munkára, s megalkották a XVIII. század nyolcvanas éveinek végén a *Ratio educationist*, szerves codexét az egész magyar tanügynek. Ezen az alapon szervezték meg a magyar nevelést és tanítást, immár állami vezetés alatt.

Az írott nyelv megújítása egyrészt, másrészt az oktatás modernizálása addig példátlan fejlődésre vezettek az irodalom terén. Egymás után léptek fel a költők: a két Kisfaludy, Berzsenyi, Kölcsey és Vörösmarty; ódáik, románcaik, balladáik és költeményeik, főképp pedig hazafias lírájuk nagy hatást tettek az ország művelt rétegére, s felébresztették a XVIII. században némileg elszenderült nemzeti érzést. Éppen mivel ezt az irodalmi mozgalmat a patriotizmus legerősebb indítékai táplálták, mihamar át kellett annak terjedni a közélet egész mezejére. Ebben a költők és írók által előkészített kedvező szellemi légkörben lépett fel a huszas években a legnagyobb magyar reformátor, «a legnagyobb magyar», gr. Széchenyi István. Könyvek és röpiratok egész sorával izgatott a reformok mellett, a szociális és kultúrpolitika terén, a mellett arra is törekedett, hogy technikai nagy tettek által a nemzet vagyonosodását emelje. Ő robbantotta szét a Vaskapu szikláit, hogy a Dunát a Fekete-tengerig hajózhatóvá tegye, s gőzhajókat vásárolt Angliában. Az ország legtermékenyebb részét, a Tisza-vidéket, gyakorta árvíz öntötte el; technikai tanácsadójának, Vásárhelyi mérnöknek segítségével kidolgozta a Tisza-szabályozás nagyméretű tervét. Összefog a bankár Sinával és az angol hídmérnök Clarkkel, egy hatalmas híd létesítésére a Dunán Buda és Pest között; ezáltal, valamint a Budapesten összefutó vasúthálózat kezdeményezésével megalapítója a modern magyar fővárosnak. Az 1823-tól 48-ig terjedő negyedszázados reformkorszakban Széchenyi politikai és kulturális vezetése alatt jöttek létre oly intézmények, mint a Nemzeti Múzeum, a Tudományos Akadémia, a Nemzeti Színház, melyek bizonyos tekintetben oszlopai a magyar műveltségnek s életrekelésüket a magyar társadalom áldozatkészségének köszönik. Mint-hogy a centralisztikus összbirodalom székhelye Bécs volt, az ottani udvari színház, a császári ház múzeuma s más ily intézetek alapítása állami eszközökkel történt, Magyarország pedig a maga sajátos helyzetében mindazt, amit máshol az udvar, kormány, egyszerűen az állam tett, a maga erejéből, társadalmi úton hozta létre.

Ebben is lappang egy része a magyar tragikumnak, mely

a XIX. század közepén abban érte el tetőpontját, hogy a bécsi reakció a Kossuth által kezdett, a politikai szabadságért folytatott küzdelem ellen fegyverrel lépett fel, s midőn csapatai a röviddel azelőtt szervezett honvédsereg által Görgei vezérlete alatt vereséget szenvedtek, Bécs a szent szövetség jegyében I. Miklós cár segítségéhez folyamodott. Ez elkésredett harcokban esett el Segesvár mezején a legnagyobb magyar lírikus, Petőfi, aki hazafias énekeinek őszinteségét halálával pecsételte meg, mint előbb Balassa. Az orosz túlerővel szemben a nemzeti hadsereg Világosnál letette a fegyvert, mire a legzordabb abszolutizmus korszaka következett be, mely azonban 1859-ben és 66-ban az olasz és cseh harc-tereken összeomlott. Így mégis csak sutba kellett dobni a centralisztikus-abszolutisztikus összbirodalom áldatlan gondolatát s új, dualisztikus alapon építeni föl a Habsburg-országok jövőjét. A nemzet akkori vezére, a bölcs és mérsékelt réalpolitikus, Deák Ferenc, 1867-ben megkötötte néhai nagy királyunkkal, I. Ferenc Józseffel, a kiegyezést, mely félretolta az útból a régi vizályt, s megnyitotta az utat Magyarország fejlődésének.

Ferenc József kora, 1867-től fogva a világháború kitöré-
seig, talán legtermékenyebb korszaka a magyar történetnek. A XVIII. század szegény volt magyar tehetségekben, de a XIX-nek közepe táján egész sereg géniusz tűnt fel, Liszt és Erkel zeneszerzők mellett a regény terén Jókai, az epikus Arany, a történetbölcselő drámaíró Madách, festők, mint Munkácsy, Székely, Lotz és Benczúr, Ybl és Steindl építőművészek, hogy csak a legnagyobbakat említsem. Nagyszerű vasúti hálózat létesült, Budapest gyorsan milliós lakosú várossá fejlődött, Fiume kiépült kereskedelmi kikötővé s a hetvenes években új egyetemek alapítottak Kolozsvárott és Zágrábban. Budapesten technikai főiskola létesült, továbbá zeneművészeti és képzőművészeti főiskolák. Az állam megszerezte a herceg Esterházy-féle képtárt, mely új szerzeményekkel Szépművészeti Múzeummá bővült. A királyi palota és a parlament-épület hatalmas építkezései kedvező alkalmul szolgáltak nemcsak a képzőművészetek, hanem az iparművészet fejlődésére is. A felsőbb, valamint a népiskolák

ügye egyaránt előbbre haladt, s közvetlenül a világháború kitörése előtt két új egyetem állíttatott fel, Pozsonyban és Debrecenben.

A világháborút megelőző időkre és a kitörésére vonatkozó okiratok kiadása tanúsítja, hogy a hármas-szövetség és az entente vezető államférfiai közül a magyar miniszterelnök, gróf Tisza István, volt talán az egyetlen, aki a nagy érdekösszeütközés közepett a háború ellen foglalt állást. Ő szenttanuja volt a 67-i kiegyezésre következő nagy föllendülésnek és semmi áron sem akarta háborus veszedelembé sodorni a virágzó országot. De békepolitikája a korona tanácsában sem bírt érvényre jutni, Magyarországot belevonták a nagy küzdelembé, s végtére összerogyott, Németország és Ausztria oldalán. Egyetlen legyőzött állammal sem bántak oly kegyetlenül, mint hazánkkal, mely területének kétharmadát, 21 millió lakosságából pedig 13 milliót vesztett el. A trianoni béke ezenfelül is súlyos terheket rótt a kis országra, még reparációs költségeket is fizetnünk kell. Le vagyunk fegyverezve, gazdaságilag megnyomorítva; csak egyetlen út van nyitva előttünk, melyre Trianon sem volt elég leleményes béklyókat rakni: a szellem és a kultúra útja.

De még kultúrpolitikánk előtt is óriás nehézségek tornyosultak. Pozsony és Kolozsvár egyetemei menekülni kényszerültek régi székhelyükről, s Szegeden és Pécssett ütötték fel tanyájukat; a Tisza vidékén a debreceni és szegedi egyetem kebelében nagy költséggel tizenkét klinika épült ki, jobbára a nagy alföldön ötezer népiskolát és tanítólakást építettünk, Európa művelődési nagy központjain, Berlinben, Rómában, Bécsben főiskolai tanulók és kutatók részére internátusokat létesítettünk; ösztöndíjakat osztunk Athén, Genf, Nagy-Britannia, Párizs és az Egyesült-Államok intézetein tanulóknak, úgy hogy állandóan közel kétszáz fiatal tudósunk végez külföldi tanulmányokat. Kultuszminisztériumunk a mi szemünkben most honvédelmi minisztérium, mert a lefegyverzett ország a maga ezer veszedelemmel fenyegetett helyén csak úgy állhat meg, ha a világ művelt népei egyre jobban meggyőződnek róla, hogy itt egy nemes és művelt nép szenvedett sérelmet, minden igazság ellenére.

Európa délkeletén valóban egy tragikus nép él, Európa e részén a legszerencsétlenebb, leginkább szorongatott, de a legműveltebb nép. Az a hősi nép, melynek királyai hadseregük élén estek el Lützen és Frederiksten alatt, s itt alusszák örök álmukat a Riddarholm-templom árnyán, fogja tudni, érteni és méltányolni és szimbolumot fog abban látni, hogy a mi I. Ulászlónk és II. Lajosunk, akik Várna és Mohács csatamezőin estek el, úgyszintén hazafias költőink, Balassa és Petőfi, akik szintén hősi halált haltak, ismeretlen vagy feldúlt sírokban pihennek, hogy a nagy magyarok sírboltjai Székesfehérvárott és Nagyváradon szétromboltattak. Engedjék meg nekem, igen tisztelt Uraim, hogy szenvedő nemzetem részére a nemes svéd nemzet rokonszenvét kérjem.

II. A lengyel-magyar szellemi együttműködés alapjai.

Varsóban, 1930 május 12-én tartott beszéd.

Ez év november 29-én kétségkívül egész Lengyelország ünnepelni fog, hogy megülje annak a nemzeti küzdelemnek százados évfordulóját, amelyet Czartoriski Ádám és más nemzeti hősök vezetésével kezdett az orosz elnyomás ellen. Ha ennek a centenáriumnak időpontja korábbra esett volna, azokra az évekre, amikor még a lengyel nemzet rabszolgaságban élt, a visszaemlékezés erre a dicsőséges *multra* fájdalmas lett volna inkább, mert az orosz óriás 1831-ben Paskievics vezetése alatt legyőzte a lengyel ellenállást, mint ahogy 18 évvel később ugyanennek a tábornoknak a vezérletével Világosnál a magyar ellenállás fölött diadalmaskodott. Ma azonban az 1830-i lengyel hazafiak reményei valóra váltak és az önök számára november 29-e a dicsőség napja lesz, amely egész Európának hirdetni fogja, hogy az orosz nép csak a durva erőszaknak köszönhette uralmát a lengyel nemzet fölött, amely erkölcsileg mindig felsőbbrendű volt nála.

Az 1830—31-i lengyel hősi küzdelem a legmélyebb benyomást gyakorolta az akkori Magyarországra. A korszak legnagyobb költője, Vörösmarty Mihály, nem egy megkapó és művészi költeményében kifejezést adott annak a fájdal-

mas rokonszenvnek, amellyel Lengyelország gyászában osztozott. És minden magyar iskolában megtanulják azt a költeményét, amelyben az 1831 utáni Lengyelországot élő szoborhoz hasonlítja, amely csak tűri kínjait, de szólni és tenni nem tud. A magyar költő szerint az élő szobornak csak néhány szót kellene mondani, de ebben a néhány szóban erő és ékesszólás volna: «Emberek, világ, természet, nemzetek! Ha van jog a földön és irgalom az égben, tekintsetek rám és kínjaimra!» Ugyanebben a korban, 1833 novemberében, a XIX. század nagy, sőt talán legnagyobb magyar államférfia, Deák Ferenc, felemelte szavát a magyar országgyűlésen Lengyelország érdekében. «Ennek a nemzetnek hajdani nagyságát letiporták, — mondotta Deák — régi szabadságának romjai földön hevernek és a Visztula lengyelvértől áztatott partjain füstöl a szabadságuktól megfosztott lengyelek oltára.» Annak a kívánságának adott kifejezést, hogy a magyar országgyűlés intézzen feliratot a királyhoz, hogy diplomáciai úton járjon közbe a letiport nagy szomszéd polgárjogainak helyreállításáért. Tény, hogy az önök százados, a jogért vívott véres harcai megszerezték a művelt nemzetek legtöbbszörének rokonszenvét, de a magyar nemzet mindig a magéának tekintette gyászukat.

Mi volt az oka ennek a mélységes rokonszenvnek? Először a két nemzet történelmi fejlődésének párhuzamossága. És mivel a történelem irányzó erő a nemzeti szellem és jellegzetesség fejlődésére, a két nemzet történetének párhuzamos, sőt gyakran egymásba kapcsolódó története számos közös jellemvonást fejlesztett ki a lengyel és a magyar lélekben. Az önök fejedelme, I. Micislaw, a X. század második felében térítette népét a keresztény hitre, ebben a korban kezdte Géza fejedelem is Magyarországon a térítés művét és a vitéz első Boleslaw ugyanabban a korban szervezte meg a lengyel királyságot, amikor a mi Szent Istvánunk a magyar királyság alapját megvetette. Mind a ketten arra törekedtek, hogy bevezessék országukat a nyugati civilizáció körébe, ezért választották a kereszténység nyugati, római formáját és nem a keleti, byzanci formát. De mind a kettő azon volt, hogy megőrizze kereszténnyé lett nemzetének

függetlenségét, nem a német császárhoz fordult tehát, hanem a pápához, a lelki hatalom fejéhez, hogy királyi koronát kérjen. Önöknél ugyanabban az időben alapították a gneseni érsekséget, mint nálunk az esztergomit, ahonnan később a lengyel és magyar hercegprímáság egyházi és egyben nemzeti intézménye kisarjadt. Mind a két népnél egyformán megvan a vallásos és a nemzeti eszmének összeolvadása, és tény, hogy a két nép keresztény hitre való térése nem annyira a tömegek belső misztikus szükségének, mint inkább fejedelmek szervező és civilizáló munkájának tulajdonítható.

A római egyházhoz való csatlakozás egyet jelentett ebben a korban a nyugati nemzetek kultúrközösségébe való belépéssel, mert ebben a korban, amely a világi műveltséget nem ismerte, az egyház nemcsak legfelsőbb tényezője, hanem egyetlen tényezője volt a civilizációnak. Mi, lengyelek és magyarok, ugyanegy időben léptünk be a nyugati civilizációnak ebbe a közösségébe és így azután sorra fölkerestek bennünket mindazok a nagy szellemi és művészi áramlatok, amelyek Európa civilizált életének belső értékét alkották. Egyformán építettünk román és gót székesegyházakat és kastélyokat, egyformán elért hozzánk a humanizmus és a renaissance, a reformáció és ellenreformáció külön stílusával, a barokkal. Egyformán ismertük a XVIII. századbeli udvarok főúri életét és fényűzését a pompázatos rococóval. Megvolt mindkettőnknek klasszicizmusunk és romantícizmusunk. És ves-sünk most egy pillantást határainkon túl nyugat felé és dél felé: eljutottak-e oda ezek a nagy szellemi áramlatok, amelyek a lengyel lelket és a magyar lelket az európai civilizáció integráns részévé tették? Valóban mindezek az áramlatok csak igen gyengén hatoltak túl Lengyelország és Magyarország nyelvi határain, és ebből megállapíthatjuk azt a főbenjáró jelentőségű ténytet, hogy Európa földrajzi és kulturális határai korántsem esnek egybe. Földrajzilag Európa az Uralnál, a Kaukázusnál és a Fekete-tengernél ér véget, vagyis jó messze keleten, míg a civilizált Európa megáll a lengyel-magyar nyelvhatárnál.

És ha, kezünkben a történelem vezérfonalával, továbbfolytatjuk a két nemzet történelmi kapcsolatainak kutatását,

legyen szabad utalnom nemcsak arra, hogy mind a két nemzet egyidőben lépett be a középkor civilizált népeinek közösségébe, hanem arra a történelmi tényre is, hogy az Árpád-ház ősanja lengyel hercegnő volt, ami kitörölhetetlen jegyet hagyott nemzeti uralkodóházunk jellemén és külpolitikáján is. míg csak az Árpád-ház ült a trónon, annál inkább, mert a középkorban a családi kapcsolatok a külpolitikai kapcsolatokat is élénkebben befolyásolták. Szent Istvánnak, Magyarország első királyának, Gizella bajor hercegnőtől való fia volt Szent Imre, akinek kilencedik centenáriumát Magyarország éppen most ünnepli. A szent ifjú szüzességi fogadalmat tett és vele sírbaszállt Szent István ága. A szent királyt idegen származású herceg követte a trónon, akinek zaklatásai külföldre száműzték az Árpád-ház élő hercegeit. András, Béla és Levente Lengyelországba menekültek, ahol Béla herceg Micislaw alatt olyan vitézül harcolt a pomeránok ellen, hogy a lengyel király feleségül adta hozzá leányát, Risenzát. A három fivér közül Andrásnak csak egy fia volt, Salamon, aki rövid uralkodása után utód nélkül halt el, a legifjabb, Levente, ifjúkorában, nőtlenül húnyt el, úgyhogy valamennyi Árpád-házbeli király, aki I. Bélát követte, ennek Risenza lengyel hercegnővel kötött házasságából származott. Innen van az, hogy kényeztetett gyermekei voltak középkori történetíróinknak, akik a dicsőség fényébe vonva állították alakjukat az utókor elé. De egy bizonyos, hogy az Árpád-ház valamennyi tagja létét annak a frigynek köszönhette, melyben Árpád és Piast vére egyesült.

Az Árpád-ház kihalta után, a XIV. század elején, a francia Capet-dinasztia ifjabb ága, a nápolyi Anjouk foglalták el Magyarország trónját. Ennek a dinasztianak első királya, Carobert vagy Károly Róbert, akárcsak az Árpádok ősapja, Krakkóba ment asszonyért és a lengyel Lokietek Ulászló leányának, Erzsébetnek kezét nyerte el. E frigy folytán a Piastok és Anjouk két nemzedéke, egyfelől I. Ulászló és III. Kázmér, másfelől Károly Róbert és fia, Nagy Lajos, igen szoros politikai viszonyba kerültek. Az érintkezés rendkívül sűrű volt a krakkói és visegrádi udvar közt, és a két várost összekötő úton építette Erzsébet királyné a kassai

székesegyházat, mintegy az ég áldását kérve a két uralkodóház és a két nemzet szövetségére. Fia, Nagy Lajos, Krakóban tartózkodott 1364-ben, abban az időpontban, amikor III. Kázmér e város egyetemének alapjait megvetette, és kétségkívül ez a körülmény volt az, ami három évvel később azt az eszmét sugallta neki, hogy Pécsen magyar egyetemet alapítson. Azonban míg Nagy Lajos pécsi egyeteme nem állott ellent az idő viszonyosságainak, a krakkói egyetem a következő századok folyamán igen nagyszámú, legfőképpen északmagyarországi származású magyar diáknak adott fedelmet, ami még inkább hozzájárult a két nemzet kulturális közösségének élénk fejlődéséhez. Lengyelország és Magyarország e szellemi kapcsolatainak emlékezetére a Magyar Történelmi Társulat, amelynek elnöke lenni szerencsés vagyok, nemrég emléktáblával jelölte meg a krakkói egyetem falát.

Ugyanezidőtájt a pálos fehérbarátok rendje, amelyet a XIII. század közepén alapítottak Magyarországon, igen erős lendületet vett. Magyarországi főszékházukat, amelyet még Nagy Lajos király építtetett Szent Lőrincen, a budai hegyek közt, a királyi udvar közvetlen szomszédságában, a mohácsi vész után a törökök elpusztították, de a lengyel Czenstochowát megkímélték az idő viharai és híres Fekete Szűzének másai még ma is ékesítik Magyarországon a pálosrend régi templomait, míg magát a rendet II. József abszolutizmusa feloszlatta.

A keresztény egyház talán a legmélyebb benyomást a tömegek érzésvilágára azzal a kultuszával gyakorolja, amelylyel a Szent Szűzet körülveszi; ez a kultusz pedig a legmélyebb gyökereket Lengyelországban és Magyarországon verte. Nem véletlen, hogy a Szent Szűz dicsérő-énekei ott szerepelnek a két nemzet legősibb nyelvenlékei között, és a lengyel *Bogu Rodzica* mellé odatehetjük a louvaini *Szent Szűzről való Dicséretet* (1300 tájáról) és a *Königsbergi töredéket* (a XIV. század közepéről). A pálosok voltak a terjesztői ennek a kegyes kultusznak és alapítói s őrei a Szent Szűznek szentelt zarándokhelyeknek.

A szellemi kapcsolatokon kívül, amelyeket főképp a szerzetesek, papi emberek és azok a diákok tartottak fenn, akik

a krakkói egyetemet látogatták, igen élénkítette Lengyelország és Magyarország kölcsönös érintkezését a lengyel-magyar kereskedelem is, amelynek központja leginkább Krakkó és Buda, közbeeső állomása pedig Kassa volt, ahol az árúk számára raktárt is tartottak. Ez a kereskedelem a magyar bőrt, a magyar lovakat, a magyar borokat és köztük a borok királyát, a tokajit vitte ki Lengyelországba és cserébe a lengyelországi posztót, prémet, ólmot és halat hozta el hozzánk és lebonyolította az átmeneti kereskedelmet Nürnberg felé.

Anjou Lajos alatt, aki első közös uralkodója volt Lengyelországnak és Magyarországnak, és akinek leánya, Hedvig, kit Jaghelló Ulászló vett nőül, ezt a harcos dinasztiát emelte Lengyelország trónjára, a Boszporuszt egy olyan hatalom foglalta el, amely rányomta bélyegét a XV., XVI. és XVII. századra: ez a hatalom a félhold volt. Bizánc pátriarchájával és a Balkán orthodox népei török uralom alá kerültek. De a nagy harcot a félhoddal Magyarország és Lengyelország vívta meg, és ennek a hősi és világraszóló küzdelemnek derék vezérei magyar részről a Hunyadiak, lengyel részről pedig a Jaghellók családjához tartoztak. Ez a két család meghazudtolta a híres mondást: *inter arma silent musae*. Hunyadi János hatalmas kastélyt építtetett késői gót stílusban. Fiának, Mátyásnak nevéhez fűződik a többi között a budai templom építésének dicsősége, amely napjainkig a koronázási szertartások helyéül szolgált. Ugyanez időtájt fejlődik ki önöknél a Jaghelló-stílus, amely a kései gótikának igen eredeti formája. Közben az irodalmat a humanizmus s a művészetet a renaissance termékenyíti meg. Vitéz bíbornok a humanista kultúra apostola lesz Magyarországon. mint az önök nagy bíbornoka, Sanoki Gergely Lengyelországban. Corvin Mátyás király udvarából az építőmesterek és tudósok Lengyelországba mentek át: Olkus Márton csillagász átvitte Mátyás király égi szféráit Krakkóba, ahol ezt a tárgyat ma is tisztelettel őrzik. Ilyen körülmények között eléggé természetes, hogy Felső-Magyarország városainak renaissance stílusa igen közel áll a jelenlegi lengyel építészeti ízléshez. Másrészt, vajjon véletlenség-e az, hogy a XV. és

XVI. században Magyarország három Jaghellót emelt trónjára, akik közül kettő a haremezón lelte dicsőséges halálát: I. Ulászló Várnánál, II. Lajos Mohácsnál? Magyarországnak és Lengyelországnak ez a szent szövetsége az európai civilizáció védelmére a félhold ellen egyik legvéresebb, de egyben legnagyobb szerűbb fejezete volt a világtörténelemnek.

Az 1526-i szerencsétlenség után a magyar nemzetnek két táborra kellett szakadnia. A nyugati határszélek magyarjai tovább folytatták küzdelmüket a török ellen a Habsburg-ház örökös tartományaival szövetségben. Ha az ország keleti részeit, Erdélyt és a Partiumot lakó magyarok kénytelenek voltak is elismerni a török fennhatóságát, mindjárt kezdettől fogva keresték a szövetséget Lengyelországgal. Ez a keleti magyarság először a Szapolyai-család körül tömörült. Már I. Zsigmond lengyel király Szapolyai-lányt vett feleségül, Borbála királynét. Viszont egyik leánya, Izabella, Szapolyai János magyar király felesége lett, akinek fia, János Zsigmond, az erdélyi fejedelemség megalapítója volt. A Szapolyaiak kihaltával Erdély a Báthory-családot emelte trónjára: Lengyelország nyomban királynévá választotta István herceget, nőül adva hozzá Zsigmond király másik leányát, Annát. Így a Jaghelló-család egymásután frigyre lépett a Szapolyaiakkal és a Báthoryakkal, akik a nemzeti gondolat képviselői voltak ezekben a hányatott századokban. Báthory István személyében Lengyelország és Kelet-Magyarország még egyszer perszonál-unióra lépett s az ő, sajnos, nagyon rövid uralma dicsőséges fénykora volt mind Lengyelországnak, mind Erdélynek. Samint Nagy Kázmér és Nagy Lajos csaknem egyidőben alapították a krakkói és a pécsi magyar egyetemet, úgy vette meg István király 1579-ben Vilnában és 1585-ben Kolozsvárt, ebben a két, egymástól oly távol eső városban két akadémia alapjait. Az elsőt sikerült önöknek a világháború után mint vilnai egyetemet föltámasztaniok, míg mi elvesztettük a kolozsvárit és a székhelyéről kiűzött egyetem tanárai számára kénytelen volt az elszegényedett Magyarország Szegeden új otthont alapítani. De a magyaroknak és lengyeleknek különböző sorsuk ellenére is kölcsönösen

azt kell kívánniok egymásnak, hogy István király szelleme uralkodjék ma is a két nemzet politikai és szellemi kapcsolatain.

Mind önöknél, mind nálunk jelentős tért hódított ekkor a protestantizmus, és az ellenreformáció Báthory király alatt kezdte meg vele a küzdelmet. Ebben a szellemi mozgalomban az önök bíbornoka, Hosius Szaniszló és nagy egyházi szónokuk, Skarga Péter jezsuita atya tökéletesen ugyanazt a szerepet játsszák, mint a mi Pázmány Péterünk, aki, mint Skarga, Jézus társaságához tartozott, és később, mint bíbornok és Magyarország hercegprímása, egyik legnagyobb szónoki tehetségünk és a magyar próza tökéletes művésze volt. És egészen meglepő, hogy Skarga és Pázmány beszédeiben a nemzeti érzésnek és a katolicizmusnak ugyanazt a harmonikus egybeolvadását találjuk meg.

Míg a XIV. században a magyar katolicizmus a Pálosrendet adta Lengyelországnak, addig a XVII. század második felében Lengyelország Kalazanci Szent József fiait, a piarista atyákat küldte hozzánk, akik a tanításnak új módszerét kezdték a középiskolákban, amelyeket nálunk alapítottak s amelyek még ma is Magyarország legkiválóbb tanintézetei közé tartoznak. Ennek a rendnek budapesti kollégiuma a legjobb magyar iskolák egyike és a rend számos tagja jelenleg is több egyetemi tanszéket tölt be.

Mikor a Wasák után két nemzeti király ült Lengyelország trónjára, a második közülök, Sobiesky János, aki Bécsset felszabadította és Esztergom felé üzte Kara Musztafa nagyvezírt, volt kezdeményezője a kereszténység nagy hadjáratának az ottomán birodalom ellen, amely Buda visszavételével és a karlovici békével végződött s Magyarország felszabadítására vezetett. A felszabadításért Ausztria Magyarország függetlenségét követelte áldozatul és midőn a beolvasztási kísérletek ellen tiltakozva II. Rákóczi Ferenc fegyvert fogott, hatékony támaszra talált lengyel szomszédaiban. Rákóczi bukása után udvari festőjét, Mányoki Ádámot, az önök királyának, Erős Ágostnak jóindulatába ajánlotta, és a magyar művész nagyszerű arcképfestő tehetsége Ágost király udvarában bontakozhatott ki. Különben a száz

Ágostok korszaka inkább lazulást jelent a lengyel-magyar kapcsolatok történetében.

Ellenben a XVIII. század végén és a XIX. század legnagyobb részében Magyarország története ismét meglepő hasonlatosságokat mutat az önökével, Uraim. Lengyelországot földarabolták és főkép orosz részét elviselhetetlen zsarnokságnak vetették alá, viszont Magyarországnak el kellett volna tűnnie, beleolvadva a nagy osztrák császárságba, megfosztva politikai függetlenségétől, sőt még nemzeti nyelvétől is. Minden félreértés elkerülése végett hozzá akarom fűzni ezekhez a szavakhoz azt a tényt, hogy mi magyarok éles megkülönböztetést teszünk a régi, centralizáló Ausztria és az alkotmányos Ausztria között, amelynek nevében Ferenc József király az 1867-es kiegyezést megkötötte. Nekünk tragikus összeütközéseink voltak a régi abszolutista Ausztriával, míg az 1867-es alkotmányos Ausztriához és ami abból megmaradt : a háború utáni Ausztriához mindig az őszinte barátság és igazi rokonszenv szálai fűztek és fűznek ma is. A világháború küzdelmei számos véres bizonyyságát adták ezeknek a testvéri érzelmeknek.

Tárgyilagosan ítélve meg a bécsi udvar politikáját, amit a világháború kimenetele lehetővé tesz számunkra, az ember ámulva látja azokat a súlyos hibákat, amelyeket a bécsi kormány a XVIII. század végén és a következő elején elkövetett : szemében a népek nem voltak cselekvő tényezők, hanem tárgyak, amelyekkel akarattuk ellenére lehetett rendelkezni, sőt önkényűleg feldarabolni őket. Lengyelek, olaszok, magyarok, egyformán szenvedtünk ez alatt az elnyomatás alatt! És mindaz az erőfeszítés, amelyet a fölöstók kifejtettek, mindaz a szenvedés, amelyet a fölöstottak és elnyomottak kiállottak, hiábavalónak bizonyult világtörténelmi szempontból, mivel a nagy fáradtsággal öszetákolt rendszerek összeomlottak, úgyhogy nem maradt belőlük semmi, csak a kimondhatatlan szenvedések emléke. Különben könnyű felismerni az osztrák rendszer leggyöngébb oldalát : lengyelek, lombardiai olaszok és magyarok régi, szabadságukra és nemzeti kultúrájukra féltékeny nemzetek voltak, olyan nemzetek, amelyeket talán meg lehet semmisíteni, amelyeket nagyobb népek erő-

szakkal zsarnoki uralmuk alatt tarthattak, amelyek azonban, amíg élnek, soha bele nem tudnak nyugodni a szolgáltságba. Innen van az, hogy a Visztula, a Duna és a Tisza tájai hazafiakkal töltötték meg Szibéria pusztaságait és bányáit, Spielberg és Kufstein várbörtöneit és hogy a hóhérnak bőven akadt dolga. Mindez azonban nem szolgálhatott alapul egy állam épületének. Amit önök számára 1794—95, 1830—31 és 1863 jelent, ugyanazt érezzük mi, ha 1848—49 gyászos és dicsőséges napjaira gondolunk. Ami az önök számára Maciejovice, Grochov, Osztrolenka, Ponin, Kalisz és Varka volt, azt jelentették nekünk 1849 veszített csatái s a világozi katasztrófa és az olaszoknak Novarra neve ; Paskievics éppen úgy harcolt ellenünk, mint önök ellen, és akit az oroszok Diebicsnek vagy Bergnek neveztek, annak számunkra és az olaszok számára egy neve volt : Haynau. Petőfi, a költő. Károly Albert seregét a szent szabadság katonáinak nevezte : nemzetek szeretettel őrzik meg emlékezetükben hőseik nevét. Viszont közömbös ismerni a zsarnokság gyilkosainak neveit, egy közülök, Haynau, még pénzt is kapott — szerinte ugyan keveset — szolgálataiért. Közös sorsunk adva lévén, könnyű megérteni, hogy Görgei hadseregében 1848—49-ben lengyel légiót is találunk Zabokliczky Péter vezérletével és olasz légiót, amelyet Alessandro Monti vezényelt, és hogy két lengyel tábornok, Dembinszky és Bem, magyar hadtestek élén állott. A három nemzet szabadsághősei : Kosciusko, Kossuth és Garibaldi még jellemben is hasonlítottak egymáshoz. Mind a három hősnek szilárdsága, nemes büszkesége, rendíthetetlen akarata abban is megnyilvánult, hogy tragikus bukásuk után nem folyamodtak a győzők kegyéhez, hanem inkább a száműzetés keserű kenyerét választották. Nemcsak büszkeségből választották ezt az osztályrészt, hanem hogy fennen lobogtassák a nemzet zászlóját a külföldön, abban a reményben, hogy megnyerhetik nemzetük számára más országok rokonszenvét, sőt fegyveres beavatkozást is kieszközölhetnek. A három terv közül kettő jó eredménnyel járt : abban az időben, amikor Lengyelországban és Magyarországon az abszolutizmus megfojtotta a nemzeti gondolatot, ők továbbra is szószólói maradtak annak és a büszkén

viselt szenvedések, nemes jellemük, szavuknak és tolluknak varázsos hatalma segítségével népszerűvé tették a lengyel és magyar ügyet, napirenden tudták tartani a lengyel és magyar kérdést. Egy ponton azonban csalódtak: a cári Oroszország és a régi császári Ausztria ellen képtelenek voltak kieszközölni a hatalmak fegyveres beavatkozását, amiben különben nincs semmi meglepő: a többi nemzet története tanuskodik róla, hogy ez minden emigrációnak közös sorsa.

A lengyel magyar politikai életnek ez a párhuzamosága nem maradhatott befolyás nélkül a két nemzet irodalmára s főképpen költészetére. Lengyelországban éppen úgy, mint Magyarországon az a költészet, amely az 1830-as és 1848-as eseményeket előkészíti és dicsőíti, kiváltképpen hazafias jellegű: önöknél az «Ojczyzna», nálunk a «haza» eszméje uralkodik minden szíven és minden elmén. Mickiewicz, Slovacki, Krasinski ugyanazokért az eszmékért hevültek, mint a mi Vörösmartynk, Aranyunk és Petőfink, aki karddal a kezében esett el a segesvári csataterén a moszkovitákkal szemben.

A «Gesammtmonarchie», amely meg akarta fosztani Magyarországot nemzeti jellegétől, összeomlott az olaszországi és a csehországi harctéren 1859-ben és 1866-ban, mire a magyar nemzet politikai vezére megkötötte I. Ferenc Józseffel az 1867-i kiegyezést, s ennek következménye Magyarország rohamos közgazdasági fejlődése volt. Ebben az osztrák-magyar kettős monarchiában Magyarország legalább belpolitikailag ura volt saját sorsának. De ez alatt a korszak alatt elég súlyos hiba terheli lelkiismeretünket: annak ellenére, hogy a delegáció ülései folyamán a magyar és lengyel képviselők és felsőházi tagok minden évben összejöttek hol Budapesten, hol Bécsben, képviselőink mégsem használták fel ezt az alkalmat, hogy a galíciai lengyelek és a magyarok között politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatokat létesítsenek, jöllehet a lelkek hajlamosak voltak ilyen barátságos megegyezésre.

Amidőn 1914-ben Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolása következtében európai konfliktus kavardott fel,

amely mindjobban és jobban elmérgesedett, gróf Tisza István miniszterelnök a békés megoldás mellett foglalt állást. A háborút megelőző eseményekre vonatkozó okmányok összes kiadványai ezt az állításunkat támogatják. Gróf Tisza mindenáron el akarta kerülni, hogy beledobja a háborúba virágzó országunkat, szerencsétlenségre egyedül maradt véleményével a koronatanácsban és így Magyarországot is beledobták a háborúba. A magyar miniszterelnök mindössze annyit érhetett el, hogy kijelentette az osztrák-magyar monarchia közös minisztertanácsával, hogy még abban az esetben is, ha a háború a monarchiára szerencsésen végződnék, ez előre lemond minden területi annexióról. Így óhajtott megakadályozni, hogy a monarchia részéről a háború hódító jelleget öltjön. Bizonyos, hogy sem Tisza, sem a nemzet nem akarta ezt a háborút, és ha bátran verekedtünk, ez azért történt, mert tudtuk, milyen sors vár ránk katasztrófa esetén. A magyar ezredek tehát fölvonultak Galicia és Orosz-Lengyelország síkjaira, hogy megmérkőzzenek az orosz imperializmussal, és ebben az élet-halálharcban nemcsak megszentelt határaink védelméért küzdöttek, hanem Lengyelország felszabadításáért is. Magyarországon a háború egész folyamán komor hangulat ült a lelkeken, még a gorlicei diadal után is, és nem éreztek igazi örömet, csak akkor, mikor a háború folyamán előre látták Lengyelország közeli feltámadását.

A háború után Magyarországot megcsonkították, akár csak Lengyelországot 1772-ben, Lengyelország pedig területi épségét visszanyerve a szláv népek élére került. A politika, amely nem vet számot a pozitív tényekkel, Oroszországnak tulajdonította a karmesteri szerepet a szláv világban, II. Katalin korszakától egészen II. Miklós cár birodalmának összeomlásáig. De a történetfilozófia világánál az egyetemes történelem tanításaival, a fejlődés törvényeivel és a haladás elveivel ellentétesnek látszott, hogy Lengyelországot, amely civilizációját tekintve, fölötte áll Oroszországnak, ez uralma alatt tarthassa. És ha igaz az, hogy olykor egy epizód jobban jellemez egy helyzetet vagy egy fejlődési folyamatot, mint a hosszas reflexiók egész sora vagy bonyolult események

elmondása, legyen szabad emlékeztetnem önöket közelmúlt történetüknek egy kis eseményére. Midőn az önök nagy könyvtárait Szentpétervárra átszállították, a kozákok, akiknek az volt a feladatuk, hogy a könyveket becsomagolják, kettévágták a nagy folió-köteteket, amelyek ládáik méretét meghaladták, másrészt a Szentpétervárra érkezett ládákat az orosz könyvtárnokok ki se csomagolták, úgy hogy a cári uralom bukása után a szovjet köztársaság megbízottai abban az állapotban adták vissza a könyveket, amelyben egykor elszállították. Az önök véres és vakmerő küzdelmei a szabadságért kétségtelen bizonyítékai az önök faji erejének, de nem kevésbé megdönthetetlen bizonyítéka ennek az erőnek a lengyel kultúra tökéletes egysége, amely erős és rendíthetetlen maradt a megcsonkítás ellenére is, és míg az önök politikai feltámadása szinte kézzelfoghatólag demonstrálta, mire képesek az erkölcsi és kulturális erők, addig az önök fölött még tegnap zsarnoki hatalmat gyakorló Oroszország forradalmával is azt bizonyította, hogy a nyugati latin műveltség hiánya folytán nem tud élni a szabadsággal, mert a cárizmus rabszolgaságából a szovjetek diktatúrájának rabszolgaságába esett. Számos reakciós államférfi abban az illúzióban ringatja magát, hogy a civilizáció hiánya immunizálja az országokat a forradalom ellen. Hát az orosz tömegek eléggé híjával voltak a szellemi kultúrának, mégis kitört a forradalom országukban, azzal a különbséggel, hogy sokkal durvább és erőszakosabb volt, mint másutt, és hogy a szocializmus, ez a politikai és gazdasági világmozgalom, náluk a kommunizmus nyers és kezdetleges formájában jelentkezett. Az új deszpotikus rendszer következtében az orosz elem, amely szellemileg talán nem simult egészen hozzá, amely azonban közel 15 éve tűri azt, szervesen kikapcsolódott a nyugati szabad nemzetek szolidaritásából, elnyomva a lelkiismeret szabadságát, a szabad szót, a sajtószabadságot és a gondolatszabadságot, európai ember számára túrhetetlen korlátok közé szorítva az egyéni cselekvés jogát. Érthető tehát, ha az orosz nép a második vonalba szorult a szláv népek között.

A magyar nemzet, amely a szláv népek szomszédságá-

ban él s amely érezte a cárizmus fenyegető közelségét, mindig azon a nézeten volt, hogy a cárizmus, midőn az izlam ellen a kereszténység és a pánszlávizmus védőjének hirdette magát, aminek különben egészen más értelme volt a többi szláv nép felfogásában, nem tett egyebet, mint imperialista céljaira használt ki két, látszatra egészen nemes eszmét.

Valóban az orosz imperializmus csak ürügyül használta az orthodox vallás és a pánszlávizmus védelmét kaukázusi, sőt kisázsiai, esetleg a Balkánon és Középeurópában tervbevett hódításaira. Az orosz összeomlást követő forradalmakban a moszkovita koncepció elsorvad és más, nemesebb, eszményibb erők léptek a színtérre. E világjelentőségű történelmi fejlődés következtében másik szláv nép került homlokterbe a történelem színpadán, amely számra második a szláv népek között 30 millió lelket számláló tömegével és magasabbrendű kultúrájával, amelynek szilárd alapja ezeréves története, tele a szabadságért és a nemzetért hozott véres áldozatok emlékével, amelynek hatalmas irodalma, virágzó művészete és tiszteletet parancsoló tudományos élete van.

Mikor a lengyel kormány rendkívül lekötelező meghívásának eleget tettem, a Duna és Tisza partjáról magammal hoztam a reményt, hogy az a törekvésünk, amely a két nemzet régi történelmi kapcsolatainak felújítására s a lengyel-magyar szellemi együttműködés elmélyítésére irányul, rokonszenves fogadtatásra talál a Visztula partján, annál is inkább, mert mindenekelőtt e politikai és szellemi ideálok erejének műve, hogy a feltámadt Lengyelország újra elfoglalta helyét a szabad nemzetek között.

Ha a háború előtti szellemi életet vizsgáljuk, irodalmi és tudományos életet egyaránt, nem minden sajnálkozás nélkül kell megállapítanunk, hogy főképp a nagy nemzetek írói és tudósai voltak azok, akik veszedelmes hajlandóságot mutattak arra, hogy ne ismerjék, vagy lekicsinyeljék más népek szellemi erőfeszítéseinek és ezek eredményének értékét. A világháború azután annyi gyűlölséget kavart föl a nemzetek közt, hogy néhány előkelő szellem kétségbeesve kérdezte magától, micsoda végzetes szerencsétlenségbe sodorják ezek

a pokoli indulatok az emberi civilizációt? Tehát hogy ki-
gyógyítsák a lelkeket ebből a kóros állapotból, hirdetni kezd-
ték, hogy a művelt nemzeteknek kötelességük a többiek
nemzeti kultúráját tanulmányozni, arra törekedtek, hogy sze-
mélyes érintkezést, baráti kapcsolatokat hozzanak létre az
irodalmi emberek, a tudósok és azok közt a politikusok közt,
akik a szellemi élet megszervezésével foglalkoznak, és vég-
eredményül arra számítottak, hogy egymás kultúrájának
kölcsonös megbecsülésére vezetik a nemzeteket. Mindezek
az aggályok, meggondolások és törekvések vezettek végül
a Szellemi Együtműködés Tanácsának megalapítására a
Népszövetség székhelyén, Genfben, amelynek első főtitkára
éppen Halecki, a kiváló lengyel tudós volt, és a Szellemi
Együtműködés Tudományos Intézetének létesítésére Párizs-
ban, Luchaire vezetésével. De ezeken a szervezeteken kívül,
amelyeknek célja központosított tevékenység kifejtése, szük-
ségünk van — hogy úgy mondjam — transversalis tevékeny-
ségre is. Ettől az eszmétől vezéreltetve látogatom meg
Európa nagy kultúrközpontjait. Voltam Rómában és Ber-
linben, Bécsben és Stockholmban, és ugyanebből a célból
jöttem végül Varsóba, hogy személyes ismeretséget kössek
azokkal a férfakkal, akik a lengyel szellemi életet irányítják
és megbeszéljem velük egy szellemi együtműködés gyakorlati
problémáit. Törekvéseim mindenütt rokonszenves fogad-
tatásra találtak. Valamennyi civilizált nemzet igen élénken
keresi a szellemi közeledést, de, amint természetes is, a
törekvések eredménye, az egyik és másik országban rend-
kívül különböző. A szellemi együtműködés a leghatáro-
zottabb haszonnal fog járni olyan nemzetek között, amelye-
ket nem választanak el egymástól politikai érdekek, sőt ellen-
kezőleg, multjuknak dicsőséges emlékei és kölcsönös rokon-
szenv fűzik egymáshoz őket. Mi magyarok és lengyelek,
habozás nélkül megállapíthatjuk, hogy nincsenek ellentétes
érdekeink, hanem ellenkezőleg, nagyszerű és megszentelt,
közös történeti emlékeink vannak.

A gazdag, nagy nemzetek jobbra az emberi szolidaritás
eszményi szempontjából nézik a szellemi együtműködést.
A kisebb és kevésbé gazdag nemzetek gyakorlati használható

ság eszközeit is keresik benne. Nagyobb méretű vállalkozások, mint például tudományos kutatás valamely ismeretlen területen, túlságosan nagy terheket róna egy elszigetelt államra, ha többen vagyunk, az érdekelt államok között megosztott terhek elviselhetőbbekké válnak, egyébként pedig a résztvevők teljesen egyenlő alapon működhetnek közre a vállalkozásban.

A genfi Bizottság és a párizsi Intézet számára az nehezíti meg a szellemi együttműködés irányítását, hogy ez a működés csak igen kis mértékben uniformizálható. A szellemi élet nemzeti jellegzetességei valóban igen változatosak, valamennyi nemzet különbözik abban, amit a többinek felajánlhat, és ilyen föltételek mellett az együttműködés kölcsönös cserén alapszik. Mi, magyarok és lengyelek, egészen mást adhatunk egymásnak, mint például az olaszok és a spanyolok. És ha azt akarják, hogy a nemzetközi együttműködés több legyen pusztán szószóló, arra kell törekedni, hogy specializálják és konkretizálják a nemzetközi vonatkozásokat. E fajta munka nélkül nem teszünk egyebet, mint hogy szép, hangzatos elveket állítunk fel, amelyeket azonban nem tudunk megvalósítani, ami természetesen azzal jár, hogy leromboljuk ezeknek a nemes törekvéseknek a hitelét.

Arra az álláspontra helyezkedve, hogy csak azt veszem tekintetbe, ami gyakorlati értékű és megvalósítható, bátor vagyok önöknek előadni konkrét javaslataimat a lengyel-magyar kapcsolatokat illetőleg. Először is azért jöttem, hogy szerencsém legyen Lengyelország közoktatásügyi miniszterének személyes ismeretségét keresni, azért jöttem, hogy bemutatkozzam, ha alkalmat adnak nekem rá, azoknak a személyiségeknek, akik a lengyel szellemi életet irányítják. És hogy felhasználva ezt a találkozást, rámutassak a szellemi együttműködés lehetőségeire, hogy elmondjam, miben lehetünk mi magyarok hasznosak az önök számára és mit adhatnak viszont önök nekünk szellemi kultúrájuk kincsesházából.

Beszédem első részében, amelyben a lengyel-magyar történelmi vonatkozásokat igyekeztem vázolni, sikerült talán kimutatnom, hogy önöknél az utolsó Piastok korától egé-

szen Báthory Istvánig, és nálunk az Anjouk trónralépésétől Báthory haláláig a két nemzet története olyan mértékben egymásba kapcsolódik, hogy lehetetlenség a két nemzet történetét elszigetelten tanulmányozni. A XIV., XV. és XVI. század története tehát olyan terület, hogy itt a lengyel-magyar együttműködés nemcsak olyan kötelezettség, amelyet a két nemzet rokonérzelmei parancsolnak, hanem a történelmi tanulmányok elengedhetetlen feltétele is mind a két országban. Ennek az együttműködésnek jelentőségét fokozza még az a tény, hogy önöknél éppen úgy, mint különben nálunk is, a történelem egészen más, mint pusztán tudományos terület: a történelem Lengyelország és Magyarország számára nemzeti ügy. A lengyel és a magyar történelemben annyi nagysággal találkozunk, a kiontott vérnek annyi áldozatával a szabadságért és a nemes eszmékért, annyi nagyszerű erőfeszítéssel a kultúra felé, hogy a mult számunkra erkölcsi tőke, amelyből bizalmat és reményt merítünk a jövővé küzdelmekre. Tény, hogy a XIX. század egész Európában mindenfelé a történelmi kutatások százada volt. És hogy ez a kutató-szellem nyomot hagyott még a szépművészeteken is. De ez a szellemi és művészi áramlat Magyarországon és Lengyelországban különösen megértő fogadtatásra talált, és mi éppen úgy érezzük, ahogyan kétségkívül önök is érzik, hogy mikor Matejko, Munkácsy, Székely, Thán és Wagner nagy történelmi képeiket megalkották, nem pusztán monumentális vásznakkal ajándékoztak meg bennünket. A mult dicsőségét életrekeltve, az ellenállás erejét csepegtették be koruk magyar és lengyel nemzedékeibe. Ezért forgatjuk mi, magyarok mindig bizonyos megilletődéssel történelmünk szent könyveit, amelyekben nemcsak a mult nagyságáról olvasunk, hanem amelyek arra is jók, hogy fajunk gyöngülésének kórtüneteit megállapíthassuk belőlük. Egyébként történelmi okmányaink kicserélésének szükségességét az a tény is indokolja, hogy a magyar levéltárak a török uralom alatt részben elpusztultak, részben szétzüllöttek a lakosság állandó menekülései során. Másfelől a történelmi katasztrófák nagy károkat okoztak az önök archívumaiban is. Így a két nemzet kénytelen idegen forrásokhoz folyamodni, hogy kiegészítse

a saját országában található okmányokat, és bizonyára hasznos volna a főtebb említett századok történetírására, ha a kutatásokat kölcsönösen kiterjesztenők a másik nemzet levéltáaira is. Nagy örömmel értesültem arról, hogy a lengyel irányadó tényezők hajlandók számunkra alkalmas helyiséget átengedni egy Magyar Történelmi Intézet alapítására Varsóban. Másrészről mi is segíthetnők ezt az intézetet munkájában, ifjú történészeket, magyar állami ösztöndíjasokat küldve Varsóba, akik Divéky Adorján tanár úr, e kiváló tudós vezetésével, ki már hosszú ideje együtt dolgozik önökkel, megkezdhetnék magyar szempontokból a módszeres kutatást a lengyel levéltárakban. Részünkről viszont a mi nemzeti okmánytáraink igazgatása, amelyet nemrég emeltünk tudományos történelmi intézet színvonalára, örömmel bocsátja anyagát a lengyel kutatók rendelkezésére. Egyébként gazdag könyvtárral felszerelt és internátussal rendelkező történelmi tanulmányi intézeteink vannak Rómában és Bécsben is. Mivel a római és a bécsi levéltárakban számos olyan okmányt őriznek, amely az önök nemzeti multjára vonatkozik, ezek az intézetek értékes segítséget nyújthatnának önöknek történelmi kutatásaikban. És ha közös munkára lehetne egyesíteni a lengyel és magyar történészeket, előre látom annak a lehetőségét, hogy gyűjtemény formájában kiadhassuk a lengyel-magyar vonatkozásoknak forrásait. Másrészről, mivel a közjog és magánjog, a politikai és társadalmi intézmények Magyarországon és Lengyelországban eléggé függetlenül fejlődtek Európa más országaitól, együtt azonban eléggé összefutó vonalat követnek, a lengyel és magyar jogtörténet összehasonlító tanulmányozása is igen érdekes eredményeket ígér.

A magyar tudományos élet egyik nagy hibája volt a háború előtt, hogy nem tulajdonított elég jelentőséget a szláv nyelvek és kultúrák tanulmányozásának, annak ellenére, hogy Magyarország etnográfiai alkata és földrajzi helyzete elmélyült tanulmányokat követelt volna ezen a területen. Úgy hiszem, ennek a közömbösségnek megvoltak a lélektani okai. De most, hogy Oroszország összeomlása Lengyelországot állította a szláv népek élére, ezek a lélektani akadá-

lyok megszűntek szerepet játszani, és így meglesz bennünk a hajlandóság, hogy nagyszámmal küldjünk ifjú szláv nyelvészeket, kutatókat és tudósokat, hogy itt tegyék teljessé tanulmányaikat. És e részben nemcsak az egyetemi tudományos tanulmányokra gondolok, hanem középiskolai tanárok képzésére is, mivel adott földrajzi helyzetünkben hamarosan elkerülhetetlen lesz egy szláv nyelv tanulásának bevezetése kereskedelmi oktatásunkban.

A magunk részéről viszont talán anyagi és erkölcsi támogatást nyújthatunk önöknek az orvosi tanulmányokban és azokban a tudományágakban, amelyek ezzel kapcsolatban vannak. Mióta 1867-ben Magyarország visszaszerezte belpolitikai függetlenségét, a felsőbb oktatás irányítása csaknem megszakítás nélkül orvosprofesszorokra volt bízva, és az ő működésük főképp az orvostudományok fejlődésére járt nagy haszonnal. A világháború óta pénzügyi nyomorunk ellenére tizenkét új klinikát nyitottunk meg: hetet a debreceni, ötöt a szegedi egyetemen. Az orvostudomány elméleti és kísérleti osztályai számára is épületeket emelttünk és kiegészítésül Tihanyban, a Balaton-tava mellett intézetet létesítettünk az élettani tudományok számára, ahol az állattan és növénytanon alapuló kutatások az általános élettan, fiziológia és biokémia területeire is kiterjednek. Mivel ennyi gondot fordítottunk az orvostudományokra és azokra a tanulmányágakra, amelyek ezekkel vonatkozásban vannak, ennek következményeképp a tudományos életnek ez az ága különösen virágzó fejlődést vett nálunk. Különösen sebészeti iskolánk örvend európai hírnévnek, de jelentős eredményeket értünk el a belgyógyászat és a gyermekgyógyászat terén is, úgyhogy ezen a téren, ahol a szemléltető módszer legyőzi a nyelvi nehézségeket, bizonyos tekintetben hasznukra lehetünk önöknek.

De mivel szándékomban van előadásaimat az önök városában ezeket a problémákat illetőleg még tovább folytatni, nem akarom önöket tovább fárasztani, Uraim, a részletek bőségével, és még csak egy pillanatra kérem türelmüket, hogy egy utolsó megjegyzést tegyek.

Akármennyire is indokolva van tisztán tárgyilagos

szempontokból bizonyos népeknek együttműködése, ez csak ott lesz hasznos, ahol a két népnek megvan az ehhez szükséges praedispositiója, az *animus cooperandi*. Nagyon jól mondta Pasteur, hogy a tudomány nemzetközi, de a tudósnak hazája van, és nem közömbös, hogy azok az országok, amelyeknek tudósait együttműködésre szólítják fel, szellemileg és erkölcsileg meg tudják egymást érteni. És ki tudná jobban megérteni a megcsonkított Magyarország tragikus helyzetét, mint éppen önök, akiknek hazáját több ízben megcsonkították? Nekünk, a kultúra képviselőinek, nem feladatunk politizálni. De a mi működésünk kétségkívül megkönnyíti a politikusok munkáját, mivel a kormányok politikájának ideje lejárt és a világtörténelem útja nem igen járható, csak azon nemzetek számára, amelyek egymás mellett tudnak haladni és amelyeknek sikerül egymást kölcsönösen megérteni és megbecsülni.

GRÓF KLEBELSBERG KUNO.